

Šimtmetis tarptautinėje bendrijoje: tarptautinė teisė ir Lietuvos valstybingumas

Rytis Satkauskas

Mykolo Romerio universiteto partnerystės docentas
Ateities g. 20 LT-08303 Vilnius
Tel.: (370 5) 271 4669
El. paštas: rytis@mruni.lt

2021-ieji ženklina atkurtos Lietuvos valstybės tarptautinio pripažinimo šimtmetį. 1921 m. rugsėjo 22 d. Lietuva tapo Tautų Sąjungos nare. Lietuvos narystė Tautų Sąjungoje buvo grindžiama suvoktais daugiašalės tarptautinės sistemos pranašumais, teisės viršenybės nauda mažoms regiono valstybėms. Lietuvai po Pirmojo pasaulinio karo vyravusi agresijos draudimu ir teise grindžiamos pasaulinės taikos vizija sudarė galimybę įtvirtinti svyruojantį valstybingumą. Lietuvai pripažinti visateise pasaulio bendrijos nare buvo keliami nemažai sąlygų – nuo sienų apibrėžtumo, vyriausybių demokratinio pobūdžio iki prisiimtų tarptautinių išpareigojimų mažumų teisių apsaugos ir ginkluotės srityje. Kaip patvirtina atliktas tyrimas, šių reikalavimų įvykdymas Lietuvoje buvo suprantamas ne tik kaip narystės Tautų Sąjungoje sąlyga, bet ir tiesioginis tikslas. Lietuvoje aiškiai suprasta ir tarptautinės teisės svarba sprendžiant santykius su kaimynais. Sąžiningas galiojančių taisyklių laikymasis buvo geriausias argumentas prieš stipresnių kaimynų politinį spaudimą.

Pagrindiniai žodžiai: Tautų Sąjunga, Nuolatinis tarptautinio teisingumo teismas, mažumų teisės, sienų nustatymas, Lietuvos valstybingumas.

A Century in the International Community: International Law and Lithuanian Statehood

One hundred years ago Lithuania became a member of the League of Nations. The membership was based on the perceived advantages of the international system and the importance of the rule of law to the region. The vision of global peace based on the prohibition of aggression and law enabled Lithuania to establish statehood. Conditions for the recognition of the new member of international community ranged from the requirement of established borders and a democratic government to guarantees regarding commitment to protect national minorities and control armaments. The research confirms that the implementation of these commitments was understood in Lithuania not only as a condition for membership but as an important direct objective. The Lithuanian political elite had no illusions as to the importance of international law in disputes with neighbouring states. A good-willed implementation of the existing rules was certainly the best defense against the political pressure of military superpowers. This research into the geopolitical situation at the end of WWI and the political discourse in the newly independent Lithuania illustrates the importance of the institutionalized system of nations in ensuring world peace and security.

Keywords: admission, League of Nations, Permanent Court of International Justice, minority rights, state borders, statehood, Lithuania.

Received: 22/02/2022. Accepted: 14/04/2022

Copyright © 2022 Rytis Satkauskas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

2021-ieji ženklina atkurtos Lietuvos valstybės tarptautinio pripažinimo šimtmetį. 1921 m. rugsėjo 22 d. Lietuva tapo Tautų Sąjungos nare. Po Pirmojo pasaulinio karo pasirašytas Tautų Sąjungos paktas įkūnijo tuometės tarptautinės bendrijos viltį, kad tarptautinių įsipareigojimų laikymasis taps pasaulio taikos ir bendradarbiavimo garantu. Nuo pat valstybingumo atkūrimo Lietuvos Respublika nuosekliai laikėsi tarptautinių įsipareigojimų viršenybės principo ir pripažino jį savo konstituciniu principu po nepriklausomybės atkūrimo. Tautų Sąjungos narystės siekis ir įsipareigojimas ginčus spręsti tarptautiniame teisme patvirtina suvoktą gyvybinį mažos valstybės interesą vadovautis tarptautinės teisės normomis ir daugiašalių organizacijų teikiamomis taikaus ginčų sprendimo galimybėmis. Tautų Sąjungos įkurto Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo jurisdikcijos pripažinimas 1921 m. spalį suteikė jaunai valstybei galimybę taikiai spręsti nesutarimus su galingesnėmis kaimynėmis ir sustiprino tikėjimą tarptautiniu teisingumu.

Šio darbo tikslas – iš šimto metų perspektyvos pažvelgti į Lietuvos narystės Tautų Sąjungoje reikšmę mūsų šalies valstybingumui įtvirtinti. Šiame darbe, remiantis istoriniais šaltiniais ir loginiais argumentais, analizuojamas tarpukario Lietuvos santykis su gimstančia tarptautine teise grįsta pasaulio tvarka, priežastys, nulėmusios jaunos valstybės ištikimybę teisės viršenybei tarptautiniuose santykiuose. Analizuojant istorinius dokumentus ir istorines aplinkybes siekiama pagrįsti, kad būtent narystė Tautų Sąjungoje įtvirtino Lietuvos valstybingumą. Tik nuo narystės Tautų Sąjungoje dienos galime skaičiuoti mūsų valstybės šimtmetį tarptautinėje bendrijoje.

Ši tema Lietuvos mokslininkų darbuose nagrinėjama daugiausia santykių su kaimyninėmis valstybėmis plotmėje: studijose, skirtose Lietuvos ir Lenkijos santykiams, Vilniaus krašto problemoms, apžvelgiamas ir ginčo sprendimas Tautų Sąjungos institucijose, įskaitant ir narystės klausimo svarstymą (Žr. Vilkelis, 2006 ir autoriaus pateikiamą bibliografiją, Bukaitė, 2018 p. 14–27). Sistemingai per istorinę-politinę prizmę tarpukario diplomatijos istoriją nagrinėjęs Vytautas Žalys (Žalys, 2007) nemažai dėmesio skiria ir Lietuvos geopolitiniams interesams 1918–1921 metais, tačiau priėmimo į Tautų Sąjungą reikšmė valstybingumui įtvirtinti nėra akcentuojama. Daug ryškiau šis argumentas atsispindi tarpukario valstybininkų M. Romerio, V. Sidzikausko, D. Zauniaus prisiminimuose, kurie padėjo atliekant šį tyrimą. Darbe plačiai remiamasi Tautų Sąjungos kūrimosi ir tuometinių teritorinių konfliktų Europoje tyrimais. Analizuojama istorinė medžiaga, susijusi su nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos geopolitinė situacija ir valstybingumo įtvirtinimu, daug dėmesio skiriama oficialiems Tautų Sąjungos dokumentams dėl Lietuvos narystės nagrinėti.

Pasaulio taikos vizija po Pirmojo pasaulinio karo

Tautų Sąjunga užima ypatingą vietą tarptautinių santykių ir tarptautinės teisės studijose (Cottrell, 2018; Jackson, O'Malley, 2018; Kolb, 2014; Pedersen, 2018). Šis neslopstantis dėmesys pirmajam pasaulio bendrijos prototipui sukūrė daugelį gana prieštaringų Tautų Sąjungos portretų: nuo utopinės idealistų vizijos iki praleistos galimybės, nuo naujos žmonijos eros, ilgai kurtos pasaulinės institucijų sistemos, šiuolaikinės tarptautinės teisės sistemos užuomazgos iki naivaus institucinio eksperimento, iš anksto numatyto fiasko, jėgos politikos aukos ir panašiai. Šie skirtingi pirmosios universalios tarptautinės organizacijos aspektai ne tik prieštarauja vienas kitam, laikui bėgant jie ne kartą keitėsi (Coates, 2019, p. 162–167; Neff, 2014, p. 351; Tams, 2016, p. 14; Lühr, 2014, p. 63–92; Wertheim, 2012, p. 210–232). Praėję šimtas metų nuo Lietuvos narystės Tautų Sąjungoje suteikia neeilinę progą dar kartą įvertinti šį sprendimą.

Apibrėžiant Lietuvos sprendimo tapti Tautų Sąjungos nare ir pripažinti privalomąją Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo jurisdikciją priežastis ir aplinkybes būtina apžvelgti šio įvykio geopolitines aplinkybes. Dvidešimtojo amžiaus pradžioje pasaulio bendrija teisės viršenybę matė kaip karo alternatyvą. Taikus ginčų sprendimas kompetentingame ir autoritetingame tarptautiniame teisme, universalios tarptautinės teisės taisyklės bei valstybių tarptautinė atsakomybė už neteisėtus veiksmus – tokia idealios tarptautinės bendruomenės samprata buvo užvaldžiusi Europos valstybių vadovų ir visuomenės mintis.

1919 m. birželio 28 d. Versalio taikos sutartis ir jos pirmaisiais 26-iais straipsniais priimtas Tautų Sąjungos Paktas žymi pirmąjį pasaulio bendrijos žingsnį uždraudžiant agresiją. Versalio sutartis turėjo tapti naujos pasaulio tvarkos pagrindu. Kuriama nauja tarptautinių institucijų sistema turėjo užtikrinti visuotinę taiką ir saugumą, o pagrindinis vaidmuo siekiant šio tikslo buvo numatytas detaliam reglamentuotam taikaus tarptautinių ginčų sprendimo mechanizmui.

Būsima organizacija turėjo ne tik užkirsti kelią kilti karui ateityje ir sudaryti sąlygas taikiai spręsti konfliktus, bet iš tiesų būti „naujo taikaus civilizacijos gyvenimo pradžia, naujos tarptautinės sistemos, sukurtos ant karo pamatų, pagrindu“; „didžiausia istorinė galimybė“ turėjo virsti „didžiausiu žingsniu į priekį žmonijos istorijoje“ (Walters, 1952, p. 26–30).

Pakto preambulėje nustatyti pagrindiniai Tautų Sąjungos tikslai: skatinti tarptautinį bendradarbiavimą, siekti tarptautinės taikos ir saugumo išpareigojimais uždrausti karą, atvirais ir garbingais santykiais, įtvirtintu supratimu, kad vyriausybės veiksmai turi atitikti tarptautinę teisę ir pagarbą teisingumui ir skrupulingam visų tarptautinėmis sutartimis prisiimtų išpareigojimų laikymuisi tarp tautų (Tautų Lygos Statutas...).

Maža to, Pakto 16 straipsnyje numatyta sankcijų agresoriui galimybė. Pagal šio straipsnio nuostatas Sąjungos nariai privalėjo nedelsdami nutraukti visus prekybos ir finansinius ryšius, uždrausti fizinių ir juridinių asmenų ryšius su Pakta pažeidusia valstybe, nesvarbu, ar ji yra Tautų Sąjungos narė. Taip pat numatoma galimybė teikti karinę pagalbą užpultai Sąjungos valstybei. Pakta pažeidusi valstybė agresorė galėjo būti pašalinta iš Sąjungos Tarybos sprendimu (Tautų Lygos Statutas...). Ši, laiką pralenkusi nuostata dėl agresijos uždraudimo, ko gero, nulėmė Jungtinių Valstijų atsisakymą prisijungti prie Sąjungos¹, karinės sankcijos niekada nebuvo pritaikytos, diskusijos dėl ekonominių sankcijų nebuvo veiksmingos (Sobel, 1994, p. 180), galiausiai Paktas nepadėjo atgauti atplėšto Vilniaus, tačiau tiek Lietuvos visuomenė, tiek politikai matė, kad teise ir teisingumu grindžiama pasaulio vizija geriausiai atitinka mažos Europos valstybės interesus.

Tautų Sąjunga tapo po pasaulinio karo išaugusio legalizmo – skrupulingo teisės normų laikymosi teorijos eksperimentu, jo institucine išraiška, sukurta kaip teisės viršenybei ištikimų, save „civilizuotomis“ vadinusių valstybių (Payk, 2018, p. 809–824). Lietuvai tokia agresijos draudimu ir teise grindžiamos pasaulinės taikos vizija sudarė galimybę įtvirtinti svyruojantį valstybingumą. Be abejo, buvo abejonančių ir Lietuvoje², tačiau buvo akivaizdu, kad tik principingas ir nuoseklus teisėtumo ir

¹ Žr. svarstymus Tautų Sąjungos Taryboje (Report relating to questions relating to Article 16...).

² Savo dienoraštyje Mykolas Romeris taip pranašiskai aprašo siekiamybės ir realybės santykį: „Nauja metodika, kurią pasauliui paskelbė Vilsonas, teisingumo metodika, reiškianti tarpusavio teisių pripažinimą, laisvą tautų apsisprendimą, Tautų Sąjungą – pasirodė tik frazė, kuriai prieštarauja realūs faktai ir visų tautų praktikos, kurios šioje didžiulėje likvidavimo suirutėje stengiasi kur tik galima ir ką tik galima daugiau užgrobti be jokių skrupulų, neatsižvelgdamos į kitos teisės, kieno nors valią, išskyrus savo apetitą. Tautų Sąjunga! Lengva priimti jos statutą, bet kol Tautos savo praktiškai tarpuavio santykiuose jo geranoriškai neįgyvendins, tol jis bus tik mirusi formulė, kur daugių daugiausiai gali tapti nauja forma, kai silpnesnes tautas pavergs galingųjų tautų oligarchija. ... Tad man šovė į galvą mintis, ar bolševizmas nėra tik tas universalus vaistas, tas tautų botagas, Dievo siūstas žmonijai. ... Bet galbūt šiame purve žmonės ir tautos, iškankinti bolševizmo, išmoks pagaliau vieni kitus gerbti ir atgims (Romeris, 2017, 1918 m. birželio 13-oji –1919 m. birželio 28-oji, p. 438–439).

teisingumo principų siekis ir laikymasis gali padėti atsikūrusiems Baltijos šalims išlaikyti iškovotą vietą tarptautinėje bendrijoje ir išsaugoti nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą.

Pati Sąjunga negalėjo pakeisti valstybių suvereniteto, tapti pasauline vyriausybe ar prievarta užtikrinti tarptautinių teisės normų įgyvendinimo. Teisė, kuri gali būti įgyvendinama tik prievarta, paneigia savo egzistavimą. Pagrindinis Tautų Sąjungos tikslas – uždrausti karą kaip tarptautinių nesutarimų sprendimo priemonę – apskritai atmetė prievartos tarptautiniuose santykiuose galimybę. „Jei valstybės iš prigimties elgtųsi egoistiškai, savanaudiškai ir priešišškai viena kitai, joks dokumentas, joks mechanizmas jų nesustabdys“, rašoma Tautų Sąjungos Pakto projekto komentare: visa, ko reikia, „įsteigti organizaciją, kuri palengvintų taikų bendradarbiavimą ir jis taptų įpročiu, ir todėl taisykle“ (Tautų Lygos Statuto komentaras...). Būtent šio taikaus valstybių sambūvio vizija vadovavosi naujos visuotinės tarptautinės organizacijos kūrėjai.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais Lietuva, Latvija, Estija ir kitos atgimusios tautos pačios rūpinosi savo gynyba. Pirmasis pasaulinis karas paliko neišspręstus teritorinius konfliktus, etninius nesutarimus ir pilietybės klausimus, revanšistines nuotakas ir nepasitikėjimą valstybių tarpusavio santykiuose. Trumpai tariant, nepriklausomybę paskelbusi Lietuva nesijautė ir negalėjo jaustis saugi. Napatyrusiai šalies vyriausybei teko dirbti sunkiomis aplinkybėmis, dažniausiai balansuojant ties konfrontacijos riba, o kartais net ir tiesiogiai susiduriant su kur kas galingesnėmis už Lietuvą valstybėmis (Satkauskas, 2018). Reikia sutikti su teiginiu, kad Lietuva, Latvija ir Estija buvo silpniausios nepriklausomos suverenios valstybės Europoje ir pažeidžiamiausia tarptautinės bendrijos grandis (Žalys, 2007, p. 25).

Lietuvoje situacija kurį laiką buvo itin įtempta – 1919 m. balandžio 19 d. persekiodami besitraukiančius bolševikus į Vilnių įsiveržė lenkai, ir tik 1920 m. liepos 12 d. sutartimi su Sovietų Rusija Vilniaus kraštas atiteko Lietuvai. Nors Maskvos sutartimi buvo nustatytos sienos Rytuose, tačiau nei su Latvija, nei su Lenkija sienų klausimas nebuvo išspręstas. Santarvės aljanso valstybės neskubėjo pripažinti savo teritoriją pradžioje vargiai kontroliavusių Baltijos valstybių. Kaip teigia ši laikotarpį tyrę Lietuvos mokslininkai, Santarvės valstybės nuo 1919 m. stengėsi patikimų sąjungininkų užtvaru atskirti dvi pavojingas jų priešininkes, Vokietiją ir Sovietų Sąjungą, o Lietuvą laikė silpna valstybe, galinčia tapti šių įtakos ir tranzito erdve (Bukaitė, 2018, p. 19). Ginkluotame konflikte su Lenkija Lietuva reikalavo skubaus Tarybos įsikišimo, deklaruodama savo ištikimybę Tautų Sąjungos principams ir priimdama to meto tarptautinės bendruomenės žaidimo taisykles. Šio konflikto kontekste Lietuva pareiškė esanti pasirengusi įrodyti Sąjungai savo „visišką lojalumą“ (Documents relatifs au differend entre la Pologne et la Lituanie...).

Be teritorinio vientisumo išsaugojimo, narystė Tautų Sąjungoje turėjo atnešti ir tarptautinį pripažinimą *de jure*, būtiną valstybingumo požymį, kurio taip nekantriai laukė nepriklausomybę iškovojusi tauta. Net ir Tautų Sąjungos kritikams buvo akivaizdu, kad šioje situacijoje pasirinkimas buvo – visateisė narystė tarptautinėje bendrijoje arba visiškas išnykimas.

Valstybingumo sąlygos

Pakto 1 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad Sąjungos nare gali tapti bet kuri savarankiška valstybė, dominija ar kolonija, jei jos prisijungimui dviejų trečdalių balsų dauguma pritaria Asamblėja, su sąlyga, kad

1. bus pateiktos tinkamos garantijos jos nuoširdaus ketinimo laikytis tarptautinių įsipareigojimų ir
2. bus priimtos Sąjungos nustatytos taisyklės dėl karinių, jūrų ir oro pajėgų ir ginkluotės.

1920 m. spalio 12 d. Lietuvos atstovo Londone Lietuvos prašymas dėl priėmimo į Tautų Sąjungą (Admission of Lithuania to the League...) pasiekė Sąjungos sekretoriatą jam keliantis iš Paryžiaus į Ženevą. Šio prašymo nagrinėjimas turėjo vykti Pirmosios Asamblėjos sesijos metu (1920 m. lapkričio

15 – gruodžio 18 d.). Sesijos metu Asamblėja įkūrė Penktąjį komitetą tirti aplinkybes, susijusias su naujų valstybių priėmimu ir teikti rekomendacijas konkrečius priėmimo prašymus nagrinėjusiems pakomitečiams³, atsižvelgiant į:

- 1) šių valstybių tarptautinio pripažinimo pobūdį (*de jure ar de facto*);
- 2) vyriausybės ir jos sienų stabilumą;
- 3) jos tarptautinių išpareigojimų atitikimą Sąjungos reikalavimams dėl ginkluotės (Minutes of the First Meeting of the Fifth Committee...).

Buvo nustatyta, kad trys Baltijos valstybės sugebėjo sukurti demokratines ir nepriklausomas vyriausybes, iškovoję Sovietų Rusijos *de jure* ir *de facto* valstybių pripažinimą. Jų valstybių teritorijos ir gyventojai buvo pakankamai homogeniški, o sienos aiškiai apibrėžtos, išskyrus Lietuvą, kurios ginčas su Lenkija turėjo būti nustatytas bendradarbiaujant su Tautų Sąjunga.

Nepaisant to, kad Lietuva, Latvija ir Estija atitiko minėtus kriterijus, nebuvo bendros nuomonės, ar šių valstybių narystė turėtų būti patvirtinta nedelsiant, ar vadovaujantis galiojusia praktika vertėtų palaukti *de jure* pripažinimo (Report by the Brazilian Delegate...). Buvo priimtas sprendimas atidėti priėmimą dėl „esamų aplinkybių“, nors ir leidžiant Baltijos šalims „bendradarbiauti su Sąjungos techninėmis organizacijomis bendraisiais klausimais“⁴.

Nors Komiteto rekomendacija patvirtino atitiktą kriterijams, neigiamas Tarybos sprendimas tik sustiprino Vyriausybės pasiryžimą įrodyti ištikimybę Sąjungos principams ir tarptautinės teisės normoms. Diskusijos atskleidė Tarybos narių abejones, neigiamam sprendimui negalėjo būti suteiktas joks teisinis pagrindas.

Sienų nustatymo skubumas

Nors pirmoji Tautų Sąjungos komiteto rekomendacija nepaminėjo sienos su Latvija problemos, šis klausimas turėjo būti skubiai išspręstas. Naujai susikūrusių Baltijos valstybių sienos nebuvo įtvirtintos Versalio sutartyje (Latvijai derybose atmetus Lietuvos teises į Palangą), kas labai apsunkino kelią į valstybingumą. Gubernijų ribos bent laikinai suteikė teisinį saugumą nuo išorės jėgų kišimosi, tačiau aiškus teritorijų atirbojimas tarpusavio susitarimu buvo būtinas, tiek aiškiai apibrėžti teritorinės jurisdikcijos ribas – modernios valstybės pagrindą – ir pabaigti teritorinius nesutarimus (tuo metu su bermontininkais kovojusios Latvijos pajėgos laikė užėmusios Mažeikius, o Lietuvos – Alūkštą), tiek ir visiškai įgyvendinti nacionalinio apsisprendimo principą, kuriuo savo valstybingumą grindė Baltijos šalys. Ir Lietuvos, ir Latvijos nepriklausomybės deklaracijos apibrėžė valstybių teritorijas etniniu pagrindu.

Sprendimus komisijos pirmininkas turėjo priimti remdamasis 1920 m. rugsėjo 28 d. Rygoje pasirašytu arbitražo susitarimu, nustatančiu ir pagrindinius delimitavimo principus: etninę sudėtį ir istorines aplinkybes, politinius šalių interesus (karinius, strateginius, ekonominius ir komunikacijos) bei pasienio gyventojų norus (Lietuvos ir Latvijos susitarimas dėl arbitražo...). Greta Didžiosios Britanijos paskirto arbitro reputacijos Lietuva ir Latvija pasitelkė besiformuojantį privalomą taikaus ginčo sprendimo būdą, susitarime nurodymas visuotinai pripažįstamus delimitavimo principus ir prisiimdamos išpareigojimą tiesiogiai vykdyti arbitro sprendimą.

³ Pirmasis pakomitetas nagrinėjo Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Suomijos prašymus, antrasis – Austrijos, Bulgarijos ir Lichtenšteino, trečiasis – Gruzijos, Armėnijos, Azerbaidžano, Ukrainos ir Kosta Rikos prašymus.

⁴ Verbaux of the Committees, Fifth Committee, Seventh Meeting..., p. 13. Techninės organizacijos – Tautų Sąjungos komisijos sveikatos, tranzito ir ekonomiais klausimais, žr.: Noble, 1921, p. 246.

Sprendimas, kuriuo buvo atsižvelgta į esamą administracinę liniją (kuri, pasak komisijos, „ilgainiui tapo linija, kuri skyrė dvi tautas su savita nacionaline pasaulėžiūra“), atmesta karinių pajėgų kontroliuojamų regionų įtaka, atlikti pataisymai pagal pasienio regionų etnografinę sudėtį ir išlaikytas teisingumo ir lygybės balansas (Satkauskas, 2021), prisidėjo formuojant teritorinių ginčų sprendimo praktiką.

Sėkmingas ginčo sprendimas 1921 m. kovo 20 d., atitikęs abiejų valstybių interesus, ne tik prisidėjo prie narystės Tautų Sąjungoje siekio, bet ir sustiprino Baltijos valstybių tikėjimą tarptautine teise ir teisingumu (Satkauskas, 2008). Tačiau labiausiai skubaus sprendimo reikėjo dėl ginkluoto konflikto su Lenkija.

Tautų Sąjungos vaidmuo ginče dėl okupuoto Vilniaus

Kaip teigia šių dienų tyrimai, kontrolę valstybės sostinėje, o ir visoje Pietryčių Lietuvoje, Vyriausybė prarado jau 1919 m., ją perėmė vietos lenkų milicija bei karinės formuotės ir į miestą nuo Daugpilio bei Pabradės pradėjo veržtis bolševikai (Kasparavičius, 2019). 1919 m. sausio 2 d. M. Sleževičiaus Vyriausybė Vilnių paliko ir pasitraukė į lietuviškesnę Kauną. Todėl nenuostabu, kad jau Vakarų kaimynės daliniai kovodami su Sovietų pajėgomis 1920 m. rugpjūtį perėjo Santarvės valstybių tarybos 1919 m. gruodžio 8 d. nustatytą administracinę sieną, vadinamąją Kerzono liniją. 1920 m. rugsėjį Tautų Sąjungos Tarybai buvo nusiųstas skundas, kaltinantis Lietuvą pažeidus neutralitetą (Documents relatifs au differend entre la Pologne..., p. 44). Atsižvelgiant į šį kreipimąsi, Tautų Sąjungos Tarybai tarpininkaujant buvo pradėta taikinimo procedūra pagal Pakto 15 straipsnį.

Tarybos nubrėžta laikina kariuomenių atskyrimo linija turėjo tapti pagrindu dviejų kaimynių deryboms⁵, juolab kad Tautų Sąjungos tyrimo komisija buvo atsiųsta stebėti prisiimtų išpareigojimų įgyvendinimą. Pagaliau susitarimas dėl demarkacijos linijos ir karo veiksmų nutraukimo buvo pasiektas 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose⁶. Tačiau pasiskelbęs maištininku generolas Želigovskis jau kitą dieną po paliaubų paskelbimo su savo daliniais puolė Vilnių. Kaip rašo P. Klimas, Lietuvos Vyriausybė gynėsi „protesto notomis ir pasipiktinimu lenkų veidmainyste“ (Klimas, 1991 p. 35). Tautų Sąjungos deklaruotas agresijos nepripažinimas, sankcijos ir Pakte įtvirtinti taikaus ginčų sprendimo būdai buvo vienintelė Lietuvos galimybė apsiginti nuo kaimynės puolimo. Šiomis aplinkybėmis tarptautine teise pagrįsta pasaulio tvarka buvo vienintelė valstybingumo apsauga. Net suvokdama politines konflikto grėsmes Tautų Sąjunga negalėjo išsižadėti ką tik paskelbtų esminių valstybių tarpusavio santykių principų.

Pirmoje Tautų Sąjungos asamblėjos sesijoje, 1920 m. lapkričio 15 d. svarstant Lietuvos, taip pat kitų Baltijos šalių ir Gruzijos priėmimo klausimą, buvo atkreiptas dėmesys į galimus padarinius Europos taikai ir saugumui, taip pat Sąjungos pareigą užtikrinti taikų ginčų sprendimą. Pakto 10 straipsnyje nustatyta, kad visos šalys narės gerbs visų jos šalių narių teritorinį vientisumą ir nepriklausomybę agresijos ar grėsmės atveju. Kaip pastebėta diskusijų metu, priėmus valstybes, esančias kaimynystėje, „šalis per žingsnį nuo anarchijos“ keltų karą su Sovietų Rusija grėsmę (Minutes of the Committees, Fifth Committee..., p. 10).

Kanados atstovo N. W. Rowellio siūlymu priėmimas buvo atidėtas, iki bus pateikta Teisės tarnybos išvada. Kartu buvo atmestas pasiūlymas priimti Baltijos šalis su išlyga, ribojančia 10 straipsnio taikymą. Kaip pažymėjo Prancūzijos atstovas, toks sprendimas ne tik būtų nepriimtinas minėtoms valstybėms, bet ir sudarytų precedentą dėl kitų straipsnių galimo netaikymo⁷.

⁵ 1920 m. rugsėjo 20 d. Tarybos rezoliucija. Žr.: Documents relatifs au differend entre la Pologne..., p. 65.

⁶ Suvalkų sutarties tekstas paskelbtas: Société des Nations, Recueil des traités....

⁷ Verbaux of the Committees, Fifth Committee, Sixth Meeting..., p. 4.

Taigi, galima tvirtinti, kad Baltijos valstybių pripažinimas pirmoje Asamblėjos sesijoje buvo atidėtas dėl jų nepakankamo tarptautinio pripažinimo *de jure* ir iki Briuselio konferencijoje bus išspręstas Lietuvos ginčas su Lenkija (Report presented by the 5th Committee...). Agresijos aukos situacijos bloginimas dėl tokios agresijos padarinių rėžė akį ne tik Lietuvos publikai. Kaip rašė to meto Vakarų Europos dienraščiai, „kaip kitaip nei iškreiptu teisingumu lietuviams turėtų atrodyti tiesioginis ar netiesioginis siejimas *de jure* pripažinimo su rezultatais derybų, kurių priežastimi buvo Lenkijos neteisėtas elgesys, ypač atsižvelgiant į tai, kad Tautų Sąjunga pati buvo moraliai atsakinga už Želigovskio įvykdytą Vilniaus okupaciją po to, kai Rusija priskyrė miestą Lietuvai, o lietuviai net dėl to sudarė sutartį su lenkais“⁸.

Lietuvai netiesiogiai pateiktas ultimatas priimti vieną iš Briuselio konferencijoje aptartų alternatyvų: federacinės Lietuvos ir Lenkijos valstybės arba federacinės valstybės Lietuvoje, „glaudžiais ryšiais“ susietos su Lenkija⁹. Nepavykęs plebiscitas leido suprasti, kad Lietuvos ir Lenkijos nesutarimas nėra tik teritorinis ginčas. Daug gilesnis istorinis-politinis nesutarimas kėlė grėsmę viso regiono saugumui. Buvo aišku, kad lietuviai savanoriškai nesudarys jokio susitarimo, kuris pažeistų šalies suverenitetą ir nepriklausomybę. Taip pat aišku ir tai, kad sklandi Lietuvos teritorijos integracija Lenkijos sudėtyje taip pat nėra įmanoma.

Tautų apsisprendimo principu valstybingumą grindusi tauta negalėjo būti prievarta prijungta prie nenkenčiamos kaimynės¹⁰. Tik Vilnius galėjo būti laikomas politiniu ir intelektualiniu atgimusios valstybės centru, būtent Vilnius simbolizavo šimtmečių kovą už valstybingumą prieš lenkų ir rusų dominavimą¹¹.

Vis dėlto, nepaisydama abiejų pusių prieštaravimo, 1921 m. rugsėjo 20 d. nutarimu Taryba patvirtino Hymans'o pasiūlytą kantonų modelį, suteikdama autonomiją Vilniaus kraštui su pridėtu politinių, karinių ir finansinių klausimų sureguliuavimo tarp dviejų valstybių memorandumu (žr. taip pat Bukaitė, 2018). Lenkų kariniai daliniai turėjo nedelsdami išvykti, Lietuvos Vyriausybė persikelti į Vilnių. Jau kitą dieną Lietuva „bendrais broūžais priėmė esminius antrojo Hymanso plano principus, pasilaikydama teisę pateikti Tautų Sąjungai tam tikras pataisas“ (Galvanauskas to Hymans...).

Šis planas nebuvo įgyvendintas¹², tačiau Lietuva pademonstravo taikiai išsprendusi visus teritorinius ginčus su savo kaimynėmis Asamblėjoje vykstant balsavimui dėl jos priėmimo į Tautų Sąjungą. Vėlgi, kaip pažymėjo tuometinis užsienio reikalų ministras P. Klimas, Lietuva buvo pasirengusi susijungti į aljansą su Lenkija, jei šis atitiktų abiejų valstybių interesus ir padėtų užtikrinti taiką Rytų Europoje, tačiau negali to padaryti savo pačios suvereniteto ir nepriklausomybės kaina¹³.

⁸ League of Nations Archives, n. 77; The Manchester Guardian, April 18, 1921, p. 1.

⁹ Pagal Hymanso schemą Lietuva ir Lenkija turėjo pripažinti viena kitos nepriklausomybę ir suverenitetą, tačiau Lietuva turėjo tapti federacine valstybe su dviem autonomiais kantonais (Vilniaus ir Kauno).

¹⁰ Ernesto Galvanausko žodžiais, „Mes pradėjome šias derybas ne dėl simpatijų ar nuoširdaus noro sukurti aljansą su mūsų kaimynu, bet dėl *de facto* situacijos, kurią sukūrė Želigovskio smurtiniai veiksmai. Mes esame pasirengę atsiimti Vilniaus teritoriją ir tik dėl šios priežasties sutikome kalbėtis apie klausimus, kurie susiję su mūsų valstybės vidaus struktūra ir kuriuos turėtume spręsti mes, savo sostinėje Vilniuje. Nepaisant to, negalima net kalbėti apie tai, kad mes galėtume priimti sukūrimą valstybės kitos, nei mūsų atstovaujama lietuvių tauta laisvai pasirinko ir sukūrė savo pastangomis“. Polish-Lithuanian Conference, Fourteenth Session, League of Nations Archives, R 588, Brussels, May 30, 1921, p. 12.

¹¹ „Lithuania's Rights to Vilna and Its Territory,“ Memorandum Presented by the Lithuanian Delegation, Brussels, May 14, 1921, p. 1, League of Nations Archives, 11/ R 588.

¹² 1921 m. gruodžio 24 d. Kalėdų išvakarėse Lietuvos vyriausybė informavo Tautų Sąjungą, kad kantonų sistema, parengta pagal Šveicarijos konstitucijos modelį, nėra priimtina ir yra „visiškai svetima mūsų istorijos procese ir šių dienų gyvenimo realijoms“. Narouschevitch to Paul Hymans, League of Nations Archives, 27/ R 1411, C /16/5, Secret Sessions of the Council, Verbatim Report of the Fifth Meeting of the Sixteenth Session of the Council, Geneva, January 12, 1921, pp. 4–5.

¹³ Acting Minister of Foreign Affairs Petras Klimas to Hymans, Kaunas, December 24, 1921, League of Nations Archives, Collection Des Documents Relatifs au Differend Entre la Pologne et la Lithuanie, vol. 477, p. 1.

Sąlyga dėl tautinių mažumų apsaugos

Atmesdama pirmąjį Lietuvos prašymą dėl narystės Tautų Sąjungoje, 1920 m. gruodžio 15 d. rekomendacijoje Asamblėja nurodė, kad: „Jei tik Baltijos ir Kaukazo valstybės bei Albanija būtų priimtos į Sąjungą, Asamblėja reikalauja, kad jos imtųsi būtinų priemonių įgyvendinti tarptautinių sutarčių dėl mažumų apsaugos principus ir suderintų su Taryba šio įpareigojimo vykdymo sąlygas“ (Report to the Council by His Excellency M. Domicio da Gama...).

Antrojoje Asamblėjos sesijoje, svarstant Lietuvos priėmimą, Lietuvos delegacijos vadovas 1921 m. rugsėjo 14 d. laišku patvirtino, kad Lietuvos Vyriausybė pareiškė sutinkanti su šiuo reikalavimu ir pasirengusi pradėti derybas su Tautų Sąjungos Taryba ir nustatyti tokių tarptautinių išpareigojimų dėl mažumų apsaugos sąlygas¹⁴.

Mažumų teisių ir kultūrinės autonomijos klausimas, kaip narystės Tautų Sąjungoje sąlyga, buvo tiesiogiai siejamas su pagrindiniu Sąjungos tikslu – užtikrinti taiką ir saugumą. Pagal tuo metu dominusią teisinę doktriną, „brėžti ribas atsižvelgiant į rasinius ar socialinius kriterijus nėra įmanoma, todėl mažumų teisių apsauga ir išpareigojimai dėl tokios apsaugos sudaro vienintelę tvarios taikos sąlygą“ (Hunter, 1928, p. 53; taip pat žr. Hilpold, 2013, Preece, 2006).

Diskusijos dėl naujų narių priėmimo Penktajame Asamblėjos komitete sukosi ir apie Versalio sutartyje įtvirtintą reikalavimą Lenkijai, susijusį su mažumų teisių apsauga, kaip pripažinimo prielaida¹⁵. Pastarasis rėmėsi 1878 m. Berlyno Kongreso įtvirtintu principu, kad valstybių teisės į teritoriją yra pripažįstamos tik tada, jei išpareigojama gerbti kalbines, religines ir rasines mažumas (žr. Herslett, 1891). Vadovaujantis komiteto rekomendacija, naujų narių priėmimas būtų galimas tik jei jos prisiimtų tokius pat išpareigojimus, kokius Rumunija, Serbija, Čekoslovakija, Lenkija, Graikija, Armėnija, Bulgarija ir Austrija prisiėmė pagal taikos sutartis¹⁶.

Beveik metus Lietuva bandė įtikinti Tautų Sąjungą pasirengusi laikytis tarptautinių standartų mažumų apsaugos srityje¹⁷, ir galiausiai priėmė Tautų Sąjungos parengtą deklaraciją, kurioje patvirtino, kad vidaus teisė suteikia reikiamas garantijas (Report to the Council by His Excellency M. Domicio da Gama...). Vėliau panaši deklaracija tapo pagrindu ir Klaipėdos kraštui prijungti. Pažymėtina ir tai, kad tautinių mažumų teisių tarptautinės apsaugos ribos tuo metu buvo puikiai suprantamos ir Lietuvoje: derybose dėl Vilniaus Briuselyje E. Galvanauskas papieštaravo Lenkijos delegacijos reikalavimui išklausti delegaciją iš Vilniaus remdamasis tuo, kad nors tarptautinė teisė ir suteikė ginčijamos teritorijos atstovams teisę išsakyti savo norą dėl prisijungimo prie vienos iš ginčo valstybių, „neįsivaizduojama, kad ginčijamos teritorijos atstovai turėtų teisę rengti dviejų suverenių valstybių politinius, ekonominius ar karinius santykius reguliuojantį susitarimą“¹⁸.

Neabejotina, kad pagrindinis Lietuvos Vyriausybės tikslas buvo įtvirtinti valstybingumą, o narystė Tautų Sąjungoje turėjo visų pirma užtikrinti, kad Tautų Sąjungos nariai ją pripažintų *de jure*. Tačiau, kaip rodo Vyriausybės narių pareiškimai, Lietuvoje buvo aiškiai suprasta ir tarptautinės teisės svarba

¹⁴ Taip pat žr. League of Nations Archives, 41/ S 339, “La Lituanie Veut Tenir ses Engagements Relatifs a l’Autonomie Des Minorités Nationales”, Bulletin des Délégations Juives Auprès de la Conference de la Paix, no. 18 (August 1921), p. 2.

¹⁵ Process Verbaux of the Committees of the First Assembly, Eighth Meeting, League of Nations Archives, 26/ R 1365, Geneva, December 15, 1920, p. 11.

¹⁶ Provisional Verbatim Record, 25th Plenary Meeting, Geneva, December 15, 1920, p. 7, League of Nations Archives, R 1365.

¹⁷ Memorandum Submitted by Augustinas Voldemaras to the Council, December 21, 1920, p. 1, League of Nations Archives, 41 R 1653.

¹⁸ Galvanauskas to Hymans, Kaunas, July 22, 1921, League of Nations Archives, Collection des Documents Relatives au Différend Entre la Pologne et la Lithuanie, vol. 477, doc. 66.

sprendžiant santykius su kaimynais. Sąžiningas galiojančių taisyklių laikymasis buvo geriausias argumentas prieš stipresnių kaimynų politinį spaudimą¹⁹.

„Organizuotų tautų“ klubas

1921 m. rugpjūčio 26 d. Lietuvos atstovybė pateikė pakartotinį prašymą priimti į Tautų Sąjungą²⁰. Prašyme patvirtinama, kad Lietuvos valstybė yra valdoma parlamento kontrolės principu ir pagal šiuolaikinės demokratijos pavyzdį. Jos Vyriausybė stabili ir nuoširdžiai siekia griežtai laikytis visų jos tarptautinių įsipareigojimų, priimti taisykles, įtvirtintas Tautų Sąjungos dėl kariuomenės, karinių jūrų ir oro pajėgų ir ginkluotės. Lietuvos sienos yra galutinai nustatytos, išskyrus sieną su Lenkija. Sienos su Lenkija klausimas buvo pateiktas Tautų Sąjungos Tarybai ir yra pasiekęs stadiją, kurioje taikus ir teisingas sprendimas gali būti priimtas. Sąjungininkų Taryba susitikime Paryžiuje praėjusį sausio mėnesį nusprendė iš pricipo pripažinti Lietuvą *de jure*, nors ir atidėjo tokio pripažinimo paskelbimą, kol Vilniaus klausimas bus išspręstas. Be to, Lietuvos nepriklausomybę *de jure* aiškiai patvirtino keletas valstybių: Šveicarijos Konfederacija, Argentina, Meksika, Latvija, Estija, Sovietų Rusija ir Vokietija. Kitos valstybės pripažino *de facto* Lietuvos nepriklausomybę. Atsižvelgdama į tai Lietuvos vyriausybė mano, kad Lietuva atitinka visus Pakto 1 straipsnio 2 dalies reikalavimus.

Nors *de jure* pripažinimo Lietuva nebuvo pasiekusi (Estiją ir Latviją tada jau buvo pripažinusi 21 valstybė), Asamblėja nebeturėjo moralinės teisės toliau blokuoti visas jos sąlygas priėmusios valstybės narystės. Prieš Lietuvos priėmimą balsavo tik Lenkija ir Rumunija. Lietuvos valstybingumo atmetimas šiomis aplinkybėmis būtų ne tik paneigęs teisės viršenybės principą, kuriuo pagrindu buvo konstruojama Tautų Sąjunga, Estijos ir Latvijos priėmimas, nesuteikiant tokios galimybės Lenkijos užpultai Lietuvai būtų suprastas kaip Pakte įtvirtintų agresijos draudimo ir laisvo tautų apsisprendimo principo pažeidimas. Skirtingai nei sąjungininkės, Tautų Sąjunga Lietuvos nepriklausomybę rėmė iš principo ir iš esmės.

Kaip rašė to laiko dienraščiai, priėmimas į Tautų Sąjungą reiškė „skaitymąsi su Lietuvos Nepriklausomybe“²¹. Netrukus po Lietuvos priėmimo į Tautų Sąjungą jos valstybingumą *de jure* pripažino Švedija, Norvegija, Danija, Olandija, Suomija ir kitos valstybės. 1922 m. liepos 28 d. Lietuvą pripažino JAV. Anglija, Prancūzija, Italija ir Japonija pripažino 1922 m. gruodžio 20 dieną, beje, pateikusias papildomą sąlygą, kad būtų prisiimti įsipareigojimai laikytis Versalio sutarties nuostatų dėl laivybos Nemunu.

Narystė sustiprino Lietuvos pozicijas, kartu buvo įsitikinta, kad teisės normomis pagrįsta tarptautinė tvarka suteikia realias galimybes ginti teisėtus mažos valstybės interesus. Teisės viršenybės reikšmės Lietuvos valstybingumui suvokimą atkūrus nepriklausomybę puikiai iliustruoja 1922 m. prof. A. Voldemaro argumentai: „Negerbdami kitų teisės, mes pateisiname galingesniojo priespaudą ir išmetame iš rankų vienintelį savo ginklą. Mūsų giliausiu įsitikinimu, arba Lietuva bus teisėta valstybė, arba jos visai nebus. Tai gi gindami teisėtumą ir teisingumą mes giname nepriklausomą Lietuvą.“²²

¹⁹ Žr., pvz., A. Smetonos interpretaciją: „Jei T. Sąjungai pavyktų Hymanso pasiūlymu per mūsų valdžią suderinti Lietuvą su Lenkija, tai tuo žingsniu būtų Santarvės Valstybių pripažinta kuriam laikui Didžioji Lenkija, o drauge ir jos imperializmas su militarizmu. Kaip praėjusį kartą pažymėjome, nepriklausoma Lietuva „de facto“ išnyktų iš tarptautinio bendravimo. Ji su Lenkija besudarytų vieną Rzeczpospolitą. Kauno Seimas ir jo vyriausybė pavirstų provincijos valdžią, kuri tik per Centrinę Lietuvos Seimą, per Delegacijas ir Tarybas galėtų pritapti į Lenkijos sukiojamą politikos vairą. Visa Lietuva pamatys esanti apleista vakarų Europos ir paaukota Lenkijai. Niekas iš jos nebesitikės Santarvės Valstybių teisybe.“ Antanas Smetona, „Lietuvos balsas“, 1921 m. rugsėjo 20–21 d.

²⁰ Admission of Lithuania to the League - Lithuanian Legation, Bern - Transmits from the Lithuanian government, a request that Lithuania may be admitted to the League. R1452/28/7435/15089 <https://lontad-project.unog.ch/idurl/1/5542>

²¹ *Dirva*, 1921 m. spalio 14 d.

²² Voldemaras, A., Pažangą-Žemdirbius nori išvaryti iš Seimo, Krašto Balsas, 1922-10-31, p. 1 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=130373>

Ginčas su Lenkija nebuvo vienintelis Lietuvos užsienio politikos tikslas²³. Nors siena su Karaliaučiumi buvo nustatyta Versalio sutartyje, Palangos ir Šventosios atgavimas nenukreipė Lietuvos valstybininkų akių nuo lietuviškai kalbančios Mažosios Lietuvos. 1921 m. lapkričio 11 d. Lietuvos Steigiamasis Seimas nusprendė, kad „Klaipėdos krašto ekonominiai interesai ir žymiausias jo gyventojų dalies tautiniai siekimai sudaro tiek bendra su Lietuvos Respublika, kad susidėjimas Klaipėdos krašto vienon su Lietuva valstybėn yra neišvengiamas, abiem šalim naudingas ir realus to klausimo sprendimas... Seimas paveda Vyriausybei daryti visų reikalingų žygių įvykdyti Klaipėdos krašto prisidėjimui prie Lietuvos Respublikos“. Klaipėdą Versalio taikos sutartimi buvo patikėta laikinai administruoti Santarvės valstybių pajėgoms. Nepriklausomybės siekę vietos gyventojai reikalavo atsižvelgti į jų apsisprendimo teisę. Tokia pozicija rėmėsi Versalio taikos sutarties principais ir visiškai atitiko Lietuvos interesus. Savaimė suprantama, kad Klaipėdos krašto klausimo sprendimas vadovaujantis tarptautine teise tuo metu Lietuvai buvo vienintelis priimtinas pasirinkimas.

Tik narystė Tautų Sąjungoje įtvirtino svyruojantį Lietuvos valstybingumą. Tapusi visaverte pasaulio bendruomenės nare, ji galėjo naudotis taikaus ginčų sprendimo būdais savo interesams ginti.

Tarptautinio teismo jurisdikcijos pripažinimas

Pakto 12–15 straipsniuose numatytas ginčų sprendimo būdas, pagal kurį šalys įsipareigojo kilusius ginčus perduoti spręsti arbitražui, tarptautiniam teismui arba Tarybai tirti bei sąžiningai vykdyti priimtus sprendimus.

Panašiai kaip Saugumo Taryba Jungtinių Tautų sistemoje, Tautų Sąjungos Taryba turėjo įgaliojimus nagrinėti visus nesutarimus, kurių valstybės neperdavė spręsti arbitražui ar tarptautiniam teismui. Taryba privalėjo siekti, kad būtų pasiektas ginčo šalių susitarimas. Priešingu atveju turėjo būti parengtas išsamus pranešimas apie ginčo aplinkybes ir pateiktos rekomendacijos.

Tačiau Tautų Sąjungos Tarybos rekomendacijos, priimtos vadovaujantis Pakto numatyta sutaikinimo procedūra, neturėjo privalomos galios ir negalėjo būti įgyvendinamos be visų ginčo šalių pritarimo²⁴. Vilniaus okupacijos, Klaipėdos krašto klausimo sprendimas vadovaujantis tarptautine teise tuo metu Lietuvai buvo vienintelis priimtinas pasirinkimas. Lietuvos Vyriausybės diplomatinis susirašinėjimas patvirtina, kad privalomas teismo sprendimas, priimtas vadovaujantis tarptautinės teisės normomis, buvo laikomas vienintele viltimi išspręsti aštrėjančius teritorinius konfliktus ir užkirsti kelią naudoti jėgą valstybių tarpusavio santykiuose.

Netrukus po priėmimo į Tautų Sąjungą, 1921 m. spalio 5 d. Ženevoje E. Galvanauskas Lietuvos vardu pasirašė Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo Statuto pasirašymo protokolą. 1922 m. vasario 14 d., iškilmingo Teismo inauguravimo išvakarėse, Seimas ratifikavo protokolą kartu su fakultatyvine nuostata dėl Teismo privalomosios jurisdikcijos. Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo jurisdikcija spręsti tarptautinius ginčus buvo pripažinta penkeriems metams, be jokių papildomų išlygų. Vėliau, 1930 m. sausio 14 d. jau baigęs galioti pareiškimas buvo pakartotas dar penkeriems metams, o 1935 m. sausio 14 d.²⁵ pratęstas dar vienam penkerių metų laikotarpiui, jau su abipusiškumo sąlyga. Taigi

²³ Paskirtas užsienio reikalų ministru Dovas Zaunius pabrėžė: „Užsienio politika, kaip ir kiekviena politika, turi savo siekimus ir savo priemones tiems tikslams įgyvendinti. Dėl Lietuvos užsienio politikos siekimų nei vienam lietuviui, juo labiau užsienių reikalų ministeriui dvejoti netenka. Mūsų užsienio politikos uždavinys yra atstatyti Lietuvos valstybę etnografinėse jos sienose su sostine Vilniumi, kaip tas ir Lietuvos konstitucijoje pasakyta“. *Dirva*, 1980-07-31.

²⁴ 1925 m. lapkričio 21 d. konsultacinėje išvadoje dėl Lozano sutarties 3 straipsnio 2 dalies aiškinimo Nuolatinis teismas pripažino, kad „Taryba pateikia tik rekomendacijas, kurios, nors ir priimtos vienbalsiai, privalomai ginčo neišsprendžia“. PCIJ, Series B, no. 12, 1925, p. 27.

²⁵ Įdomu, kad pastarasis pranešimas buvo pasirašytas atgaline data 1935 m. kovo 12 d.

beveik visą Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo veiklos laikotarpį Lietuva buvo įsipareigojusi perduoti kilusius nesutarimus su kitomis valstybėmis spręsti šiai tarptautinio teisingumo institucijai.

Tokia Lietuvos pozicija rėmėsi tautų lygiateisiškumo ir tarptautinės teisės viršenybės santykiuose tarp valstybių principais. Dar svarstant pirmosios Lietuvos Vyriausybės 1919 m. deklaraciją Vyriausybei atsiųstoje visuomeninių organizacijų rekomendacijoje pažymima: „Lietuvos valdžia turi taip pat pabrėžti, kad ji visos Lietuvos noru stovi už visuotinį šalių nusiginclavimą ir už taikų rišimą bylų, galinčių kilti tarp tautų, Tautų Sąjungos sukurtose įstaigose.“²⁶

Kaip pažymėjo P. Klimas: „Reikia pabrėžti progresą, kuris yra padarytas teismo privalomumo atžvilgiu, nors toli gražu tas progresas nėra toks, kokio mes turėtume laukti po didžiojo karo pamokų.“²⁷ Lietuva pritarė Teismo projekto autorių minčiai, kad pačios valstybės savo praktika, atspindinčia ištikimybę taikiam ginčų sprendimui, turi padėti pasiekti tarptautinio teisingumo institucijos universalumą. Nors Statutas ir „neįvedė privalomos jurisdikcijos, tai bent leido tarptautinės bendruomenės nariams nuolatos ją plėsti“²⁸.

Politiniai argumentai, matyt, buvo vieni iš svarbiausių, pripažįstant Teisingumo teismo kompetenciją, ir ištikimybės Tautų Sąjungos idealams deklaravimas buvo itin svarbus Lietuvos argumentas kovojant dėl išlikimo tarptautinėje bendruomenėje. „Iškilingas [Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo] atidarymas įvyks Hagoje š. m. vasario 15 d., ir Vyriausybė yra tikra, kad tai dienai ji galės pranešti apie Lietuvos ratifikavimą tiek Statuto pasirašymo protokolo, tiek fakultatyvinio pareiškimo dėl Teismo jurisdikcijos privalomumo“, – rašė Užsienio reikalų ministerija aiškinamajame rašte Seimui: „Mes turime tikėtis, kad tarptautinio teisingumo teismas, sudarytas iš geriausių ir įžymiausių pasaulio juristų..., tikrai sieks teisingumo tarptautiniuose santykiuose ir tą teisingumą sugebės pastatyti jų pamatan. Mes jaučiame didelį pasitenkinimą, kad šiandien ir mes galime dalyvauti tokios didžios idėjos vykdyme, nes mes taja idėja gyvename ir ligi šiol daugiausia kenčiame dėl to idėjos trūkumo tikrovėje. Ir mes norime, kad teisė ir teisingumas tautų santykiuose būtų privalomas visoms tautoms, ar jos mažos ar didelės, ir kad niekam pagaliau nebūtų leista tautų teisės laužyti arba neteisėbei savo didumu ir jėga per smurtą viešpatuoti.“²⁹

Tačiau ne tik politiniais motyvais rėmėsi Lietuvos Vyriausybė, skubėdama prisiekti ištikimybę tarptautiniam teisingumui. Išsamioje studijoje apie Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą prieškario Lietuvos teisininkas dr. Domas Krivickas pažymėjo: „...akivaizdoje šių [jėgos panaudojimo] faktų nėra ko nusiminti, o tik reikia dar labiau sustiprinti eiles tų, kurie ieško būdų taikaus tarptautinių konfliktų sprendimo. Mažųjų valstybių gyvenimo įstatymas liepia domėtis tarptautinio teisingumo organizacija, kuri padėtų joms apginti savo teises prieš jėgą stipresniųjų. Mums, lietuviams, juo labiau. Gyvendami tarpe didžiųjų galybių, mes galėsime išsilaikyti ir laisvai atsikvėpti, kada tarptautiniuose santykiuose įsigalės mintis spręsti tarptautinius konfliktus ne savigarbos būdu – karu, o sudėjus argumentus ant Temidės svarstyklių“ (Krivickas, 1935, p. 7).

1921 metų rugsėjį dauguma Tautų Sąjungos narių ratifikavo Teismo statutą ir, išrinkus teisėjus, Teismas susirinko į pirmąjį posėdį Hagos taikos rūmuose 1922 metų vasarį. Savo kalboje Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo inauguravimo ceremonijoje išrinktasis šio teismo pirmininkas Bernardas Loderis pareiškė: „Nuolatinio teismo įkūrimas pažymi naujos pasaulio civilizacijos eros pradžią. Labai svarbu suprasti tikrąją šio įvykio reikšmę. Neturėtume į jį žvelgti su niekinančia niekuo netikinčio skeptiko, kuriam svetimos aukštos mintys, šypsena. Tačiau tuo pat metu pasistenkime nepervertinti ir teisingai supraskime šios naujos institucijos svarbą, kad vėliau nenusiviltume.“³⁰

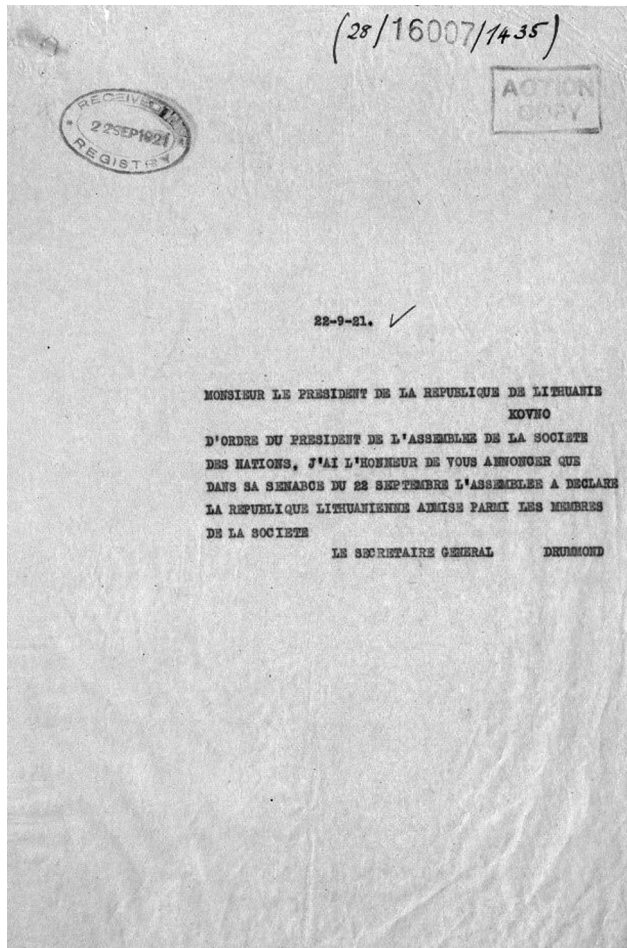
²⁶ Lietuvos politinių srovių pasitarimo rezoliucija dėl nacionalinės kariuomenės kūrimo ir valstybės užsienio politikos principų. LCVA, F. 923, Ap. 1, B. 1, L. 13.

²⁷ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L.106.

²⁸ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L.107.

²⁹ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L.111.

³⁰ PCIJ, Series D, no. 2, 1922, p. 329.

Tautų Sąjungos nota, informuojanti apie Lietuvos priėmimą.
R1452/28/7435/16007

Lietuvoje praktinė Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo svarba užtikrinant valstybės saugumą buvo puikiai suvokta. 1922 m. sausio 25 d. rašte, kuriuo Vyriausybei buvo pateikti Teismo Statuto ratifikavimo dokumentų projektai, užsienio reikalų ministras pažymėjo „ratifikacijos reikalo skubumą, sąryšyje su mūsų byla su Lenkija“³¹. 1922 m. vasario 20 d., praėjus vos savaitei nuo Teismo kompetencijos pripažinimo, Nuolatinio teismo sekretorius gavo Lietuvos atstovo Nyderlanduose laišką, kuriuo buvo perduotas nuorašas pasiūlymo Lenkijai tarpusavio sutarimu perduoti Teismui spręsti kilusį ginčą dėl 1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutarties aiškinimo³². Remdamasi Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo statuto 36 straipsnio c ir d punktais Lietuva pasiūlė Teisme spręsti klausimą dėl 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose pasirašytos sutarties nuostatų pažeidimo ir dėl sutartį pažeidusios valstybės

³¹ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L. 92.

³² LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L. 80.

reparacijų pobūdžio ir dydžio³³. Tuo pačiu metu Lietuvos atstovybė Berne, Šveicarijoje, kreipėsi į šios šalies užsienio reikalų ministeriją, kad pastaroji inicijuotų Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme bylą dėl Suvalkų konvencijos nuostatų pažeidimo³⁴. Skubus tarptautinių institucijų įsikišimas Lietuvai buvo būtinas.

Tarpukario korespondencijos ir diskusijų analizė leidžia teigti, kad, pripažindama privalomąją Nuolatinio teismo jurisdikciją, Lietuvos Vyriausybė pirmiausiai vadovavosi geopolitiniais interesais ir siekė apsaugoti savo valstybingumą galimo ginkluoto konflikto su galingesniais kaimynais akivaizdoje. Buvo akivaizdu, kad bet koks karinis konfliktas Europoje turėtų katastrofiškų pasekmių ir besikuriančioms Baltijos valstybėms³⁵. Be to, tarptautinio pripažinimo siekianti Lietuva norėjo deklaruoti savo ištikimybę Tautų Sąjungos principams ir priimti kuriamas tarptautinės bendruomenės žaidimo taisykles³⁶.

Tarptautine teise pagrįsta pasaulio tvarka – Lietuvos valstybingumo pagrindas

Tautų Sąjungos įkūrimas įgyvendino naujo pobūdžio tarptautinių institucijų sistemą, ir jei pati Sąjunga negalėjo pakeisti valstybių suvereniteto, tapti pasauline vyriausybe ar prievarta užtikrinti taikų bendradarbiavimą, tokį vaidmenį turėjo atlikti sparčiai besiformuojanti tarptautinės teisės normų sistema³⁷.

Lietuvos narystė Tautų Sąjungoje buvo grindžiama suvoktais daugiašalės tarptautinės sistemos pranašumais, teisės viršenybės nauda mažoms regiono valstybėms. Visuotinai pripažįstamomis taisyklėmis pagrįstos tarptautinės tvarkos idėja viliojo Lietuvos elitą, tai patvirtina ir oficialūs pareiškimai, ir aktyvi Tautų Sąjungos Draugijos veikla. Be to, tarptautinio teisingumo, valstybių lygiateisiškumo ir jėgos nenaudojimo principai, kuriais buvo grindžiamas Tautų Sąjungos projektas, buvo neatskiriami nuo Lietuvos nepriklausomybę įtvirtinusios tautų apsisprendimo teorijos.

Be abejo, sunku paneigti, kad Lietuva ieškojo savito kelio saugumui užtikrinti balansuodama tarp didžiųjų valstybių interesų ir tarp savo kaimynių (Bukelevičiūtė, 2012, p. 25). Tačiau akivaizdu, kad daugiašališkumo ir tarptautinės teisės viršenybės teikiamos saugumo garantijos buvo keliamos aukščiau dvišalių santykių. Kaip pažymi tarpukario diplomatijos istoriją tiriantys mokslininkai, Lietuvai buvo labai svarbu, kad nebūtų susilpninta Tautų Sąjungos įtaka, kuria dažnai ji rėmėsi svarstydamą įvairius tarptautinius klausimus, ir ypač saugumo srityje (Bukelevičiūtė, 2012, p. 27).

Priimta į Tautų Sąjungą, Lietuva tapo viena iš pirmųjų valstybių, pasirašiusių Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo statutą 1921 metais. Siekdama tarptautinio pripažinimo Lietuva deklaravo ištikimybę taikaus valstybių bendradarbiavimo principams ir normoms. Išreikšdama paramą Tautų Sąjungos idėjoms ir naujam tarptautinio bendradarbiavimo modeliui, Lietuvos Vyriausybė negalėjo atmesti vieno iš svarbiausių jos ramsčio – tarptautine teise paremto taikaus ginčų sprendimo mechanizmo. Tarptautinis teisingumas turėjo užtikrinti ir taikų konkrečių nesutarimų su kaimynėmis sprendimą. Nors pirmųjų nepriklausomybės metų diplomatinis susirašinėjimas atspindėjo pagrįstas abejones ir baimę dėl Lietuvos

³³ Lietuvos Vyriausybės 1922 m. vasario 20 d. nota. Lietuvos Respublikos Vyriausybės raštiškas ekspozė Tautų Sąjungai atsiklausus nuolatinio tarptautinio teismo patariamąsios nuomonės. Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos spaustuvė, 1931, p. 90.

³⁴ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L. 82.

³⁵ Žr. daugkartinius Lietuvos atstovų pareiškimus Tautų Sąjungoje, pakartojančius, kad Vilniaus klausimo išsprendimas neatskiriamas nuo Europos taikos išsaugojimo.

³⁶ Dienoraštyje M. Romeris rašė: „Tiek Vokietijai, tiek Rusijai nepaprastai svarbu yra didinti nesupratimą Rytuose, kaitinti užsispyrusioje Lietuvoje aistras ir gauti kozirį kaip tik dabar besiformuojančiuose tarptautiniuose santykiuose, pasipriešinti besikuriančiai tarptautinei tvarkai.“ Romeris, 2019, p. 444.

³⁷ British Foreign Office publication, presented to Parliament on June 1919, „Commentary on the League of Nations Covenant“, *The American Journal of International Law*, Vol. 14, No. 3, Jul., 1920, pp. 407–418.

teisininkų kompetencijos ir naujai įkurto Teismo nešališkumo, reakcija į teismo sprendimus patvirtina visuomenės palaikymą tarptautinio teisingumo institucijai³⁸.

Tarptautinės teisės viršenybės atitiktis nacionaliniams interesams Lietuvoje buvo ypač gerai suprantama. Kaip pažymėjo užsienio reikalų viceministras Petras Klimas savo kalboje Seime, pristatydamas Teismo protokolo ratifikavimo būtinybę: „reikia pabrėžti progresą, kuris yra padarytas teismo privalomumo atžvilgiu, nors toli gražu tas progresas nėra toks, kokio mes turėtume laukti po didžiojo karo pamokų“³⁹. Lietuva be išlygų pritarė Teismo projekto autorių siekiui, kad pačios valstybės savo praktika, atspindinčia ištikimybę taikiam ginčų sprendimui, turi padėti pasiekti tarptautinio teisingumo institucijos universalumą⁴⁰. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos aiškinamajame rašte Seimui pasitebima: „mes tąja idėja gyvename ir ligi šiol daugiausia kenčiame dėl to idėjos trūkumo tikrovėje“⁴¹.

Lietuvos visuomenės ir Vyriausybės paramą tarptautinės teisės viršenybei akcentavo tarpukario teisininkai. Savo studijoje apie Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą 1935 m. dr. Domas Krivickas tarptautinį teisingumą įvardijo kaip vienintelį nedidelės valstybės tikslą: „[m]ažųjų valstybių gyvenimo įstatymas liepia domėtis tarptautinio teisingumo organizacija, kuri padėtų joms apginti savo teises prieš jėgą stipresniųjų. Mums, lietuviams, juo labiau. Gyvendami tarpe didžiųjų galybių, mes galėsime išsilaikyti ir laisvai atsikvėpti, kada tarptautiniuose santykiuose įsigalės mintis spręsti tarptautinius konfliktus ne savigarbos būdu – karu, o sudėjus argumentus ant Temidės svarstyklių“ (Krivickas, 1935, p. 7).

Šiame tyrime pateikta Lietuvos pozicijų analizė nėra pakankama visapusiškai įvertinti tai, kiek Lietuvos sprendimuose atsispindėjo šių deklaruotų vertybių įgyvendinimas. Kartkartėmis atgyja diskusijos dėl Klaipėdos sukilimo teisėtumo (Safronovas, 2009)⁴², tautinių mažumų teisių suvaržymo (Mažul, 2009), demokratijos suvokimo tarpukaryje (Ragauskas, 2016)⁴³. Nevienodas tarptautinės teisės normų interpretavimas yra neišvengiamas ir svarbus kiekvienos teisės sistemos požymis. Negalima paneigti ir to, kad Lietuvos byloje Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme buvo atmetas ne vienas Lietuvos Vyriausybės tvirtinimas, pavyzdžiui, neteisėtu pripažintas Klaipėdos Seimelio paleidimas. Tačiau nesutarimas dėl tarptautinės teisės interpretavimo negali būti laikomas tarptautinės teisės pažeidimu, o teismo nustatytas pažeidimas savaime negali būti laikomas tarptautinės teisės principų atmetimu. Šiame straipsnyje nagrinėjamas narystės Tautų Sąjungoje ir Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo privalomosios jurisdikcijos pripažinimo Lietuvoje procesas patvirtina Lietuvos siekį perduoti tarptautinius nesutarimus nešališkam teismo vertinimui ir išipareigojimą sąžiningai vykdyti priimtus sprendimus. Šis politinis Lietuvos Respublikos pasirinkimas pakankamai aiškiai iliustruoja ištikimybę tarptautinės teisės viršenybei. Privalomosios jurisdikcijos pratęsimas praktiškai visam Nuolatinio teismo egzistavimo laikotarpiui dar sykį patvirtina šį teiginį.

³⁸ „Lietuvos aidas“ vedamojo žodžiais, bylų su Vokietija ir Lenkija svarstymo eiga Tautų Sąjungos Taryboje visiems Lietuvos kritikams patvirtino, kad jos Vyriausybė užsienio politikos srityje „veda savarankišką ir nepriklausomą liniją“, vis nunistodamas džiūgauti, jog „debatai dėl Klaipėdos parodė, kad prie Tautų Sąjungos stalo didieji su mažaisiais iš tikrųjų gali būti vienodai traktuojami ir kiekvienam teisingu saiku atsaikoma“ *Ženevos balansas*, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 26 d., p. 2.

³⁹ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L.106.

⁴⁰ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L.107.

⁴¹ LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 311 L.111.

⁴² 1973 m. Robertas Žiugžda akcentavo Lietuvos vyriausybės vaidmenį Klaipėdos užėmimo akcijoje 1923 m. (Žiugžda, 1973), taip pat žr. Galvanauskas, 1989. Apie „sukilimo“ organizavimą Kaune rašė Vygantas Vareikis (Lietuvos šaulių Sąjunga ir Klaipėdos sukilimas. Klaipėda, 1991, sausio 12, nr. 9; Sukilimas. Mažoji Lietuva, 1991, balandžio 4, nr. 14 (104); 1991, gegužės 1, nr. 17 (107) ir visai neseniai Klaipėdos universiteto Istorijos ir archeologijos instituto prof. V. Safronovas (Safronovas, 2009).

⁴³ Savo 2016 m. tyrime dr. P. Ragauskas teigia „Abejotina, ar nuo 1920 m. iki 1926 m. tęsėsis demokratinio parlamentarizmo laikotarpis buvo pakankamas tokiai tradicijai susiformuoti“, Ragauskas, 2016, p. 22.

1990 metais atkūrusi nepriklausomybę Lietuva pripažino Nuolatinį teismą pakeitusio Tarptautinio Teisingumo Teismo privalomąją jurisdikciją (2012-09-18 Lietuvos Respublikos įstatymas XI-2221...). Teikime Lietuvos Respublikos Vyriausybei Užsienio reikalų ministerija remiasi ištikimybės tarptautiniam teisingumui tradicija, be to, pateikiama nuoroda į Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalį, įtvirtinančią Lietuvos Respublikos įsipareigojimą prisidėti prie teisė ir teisingumu pagrįstos tarptautinės tvarkos kūrimo. Taip pat pateikiama nuoroda į 1990 m. kovo 11 d. priimtame Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akte „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ deklaruotą Lietuvos valstybės ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimą, kad sava valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas (Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija „Dėl Tarptautinio...“).

Išvados

1. Iš pateiktos analizės galima daryti išvadą, kad po Pirmojo pasaulinio karo politiniame ir akademi-niame Europos disкурse vyravusi taikaus ginčų sprendimo kompetentingame ir autoritetingame tarptautiniame teisme, universalių tarptautinės teisės taisyklių įtvirtinimo bei valstybių tarptautinės atsakomybės už neteisėtus veiksmus vizija sudarė sąlygas atsirasti naujų demokratiškesnių valstybių. Kuriama nauja tarptautinių institucijų sistema turėjo užtikrinti visuotinę taiką ir saugumą, o pagrindinis vaidmuo siekiant šio tikslo buvo numatytas detaliam reglamentuotam taikaus tarptautinių ginčų sprendimo mechanizmui. Lietuvai agresijos draudimas ir teisė grindžiamos pasaulinės taikos laikotarpis suteikė galimybę įtvirtinti svyruojantį valstybingumą. Politiniam elitui buvo akivaizdu, kad tik principingas ir nuoseklus teisėtumo ir teisingumo principų siekis ir laikymasis gali padėti atsikūrusioms Baltijos šalims išlaikyti iškovotą vietą tarptautinėje bendrijoje ir išsaugoti nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą. Tautų Sąjungos sukūrimo reikšmė Lietuvos Respublikos valstybingumui įtvirtinti negali būti pervertinta.
2. Galima tvirtai teigti, kad, be teritorinio vientisumo išsaugojimo, narystė Tautų Sąjungoje turėjo atnešti ir tarptautinį pripažinimą *de jure*, būtiną valstybingumo požymį, kurio taip nekantriai laukė nepriklausomybę iškovojusi tauta. Net ir Tautų Sąjungos kritikams buvo akivaizdu, kad šioje situacijoje pasirinkimas buvo dvejopas – arba visateisė narystė tarptautinėje bendrijoje, arba visiškas išnykimas. Narystės Tautų Sąjungoje atidėjimas dėl „esamų aplinkybių“ tik sustiprino Vyriausybės pasiryžimą įrodyti ištikimybę Sąjungos principams ir tarptautinės teisės normoms. Diskusijos atskleidė Tarybos narių abejones, neigiamam sprendimui negalėjo būti suteikta jokio teisinio pagrindo. Pasaulio galingųjų abejonės tik sustiprino siekį įrodyti ištikimybę demokratijos ir teisės viršenybės principams.
3. Tarpukario korespondencijos ir diskusijų analizė leidžia teigti, kad, siekdama narystės Tautų Sąjun-goje ir pripažindama privalomąją Nuolatinio teismo jurisdikciją, Lietuvos Vyriausybė ne tik siekė pripažinimo *de jure*, bet ir vadovavosi geopolitiniais interesais, siekė apsaugoti savo valstybingu-mą galimo ginkluoto konflikto su kaimynais akivaizdoje. Vilniaus okupacijos, Klaipėdos krašto klausimo sprendimas vadovaujantis tarptautine teise tuo metu Lietuvai buvo vienintelis priimtinas pasirinkimas. Lietuvos Vyriausybės diplomatinis susirašinėjimas patvirtina, kad privalomas teismo sprendimas, priimtas vadovaujantis tarptautinės teisės normomis, buvo laikomas vienintele viltimi išspręsti aštrėjančius teritorinius konfliktus ir užkirsti kelią naudoti jėgą valstybių tarpusavio san-tykiuose.

Literatūra

Teisės aktai ir tarptautiniai dokumentai

- Admission of Lithuania to the League – Lithuanian Charge d’Affaires, London – Official request for the admission of Lithuania as a member of the League – Assembly Document 34. R1452/28/7435/7435 [online]. Available at: <https://lontad-project.unog.ch/idurl/1/5534>
- Collection des Documents Relatives au Différend Entre la Pologne et la Lithuanie. *League of Nations Archives*.
- Documents relatifs au différend entre la Pologne et la Lituanie. *Journal officiel de la Société des Nations* specialus priedas Nr. 4, 1920.
- Galvanauskas to Hymans, Collection Des Documents Relatifs au Différend Entre la Pologne et la Lithuanie, League of Nations Archives, vol. 477, doc. 90, September 21, 1921.
- La Lituanie Veut Tenir ses Engagements Relatifs a l’Autonomie Des Minorités Nationales”, Bulletin des Délégations Juives Auprès de la Conference de la Paix, no. 18 (August 1921). *League of Nations Archives*.
- Lithuania’s Rights to Vilna and Its Territory, Memorandum Presented by the Lithuanian Delegation, Brussels, May 14, 1921, p. 1. *League of Nations Archives*, 11/ R 588.
- Lietuvos ir Latvijos susitarimas dėl arbitražo. Compromis d’arbitrage, Société des Nations, Recueil des Traités, vol. 2 (1920–1921), p. 234.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės raštiškas ekspozė Tautų Sąjungai atsiklausus nuolatinio tarptautinio teismo patariamiosios nuomonės (1931). Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos spaustuė.
- Lietuvos Respublikos įstatymas XI-2221 dėl Lietuvos Respublikos pareiškimo pagal prie Jungtinių Tautų chartijos pridėto Tarptautinio Teisingumo Teismo statuto 36 straipsnio 2 dalį dėl privalomosios Tarptautinio Teisingumo Teismo jurisdikcijos pripažinimo.
- Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija „Dėl Tarptautinio Teisingumo Teismo privalomosios jurisdikcijos pripažinimo“, lydraštis, dokumento nr. 12-704-02, Reg. data: 2012-04-10 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAPIS.134893>
- Memorandum Submitted by Augustinas Voldemaras to the Council, December 21, 1920, p. 1. *League of Nations Archives*.
- Minutes of the First Meeting of the Fifth Committee, November 20, December 4, December 9, December 15, 1920. *League of Nations Archives*.
- Polish-Lithuanian Conference, Fourteenth Session. *League of Nations Archives*.
- Report relating to questions relating to Article 16 of the Covenant. Report Submitted by the Sixth Committee to the Assembly of 30 September 1938. Rapporteur: The Representative of Latvia, C. 444. M. 287. 1938.VII. [online]. Available at: https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-444-M-287-1938-VII_EN.pdf
- Report by the Brazilian Delegate, Octavio Rodrigo, First Sub-Committee of the Fifth Committee, Geneva, December 3, 1920. *League of Nations Archives*, 15/ R 1364.
- Report to the Council by His Excellency M. Domicio da Gama, Representative of Brazil, May 13 th 1922, C.240. IL144.1922.I [online]. Available at: https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-248-M-144-1922-I_EN.pdf
- Report presented by the 5th Committee to the Assembly summarising the recent history of Lithuania and her application for admission – Recommends that pending the final decision of the Assembly on the question of Lithuania’s admission, Lithuania. Admission of Lithuania – No.5, Assembly of the League. *League of Nations Archives*, n. 77.
- Suvalkų sutarties tekstas, paskelbtas Société des Nations, Recueil des traités et des engagements internationaux, VIII t., 1922, p. 173.
- Tautų Lygos Statutas, The Covenant of the League of Nations. *League of Nations-Official Journal*. February 1920 [online]. Available at: https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=32971179
- Tautų Lygos Statuto komentaras. Commentary on the League of Nations Covenant (1920), British Foreign Office publication, presented to Parliament on June 1919. *The American Journal of International Law*, 14(3), Jul., 1920, 407–418.
- Verbaux of the Committees, Fifth Committee, Sixth Meeting, League of Nations Archives, 15/ R 1365, Verbaux of the Committees, Fifth Committee, Sixth Meeting, Geneva, December 4, 1920.
- Verbaux of the Committees, Fifth Committee, Seventh Meeting, League of Nations Archives, 15/ R. 1365, Geneva, December 9, 1920.

Mokslinė literatūra

- Bukaitė, V. (2018). Pamištos Paulio Hymanso derybos: Vilniaus krašto klausimas Briuselyje ir Ženevoje 1921 m. *Lituanistica*, 64(1), 14–27.
- Bukelevičiūtė, D. (2012). Vidurio Europos šalių požiūris į Keturių paktą ir jų konsolidacijos problemos 1933–1934 metais. *Istorija*, 86(2), 25–36.
- Coates, B. A. (2019). *Legalist Empire: International Law and American Foreign Relations in the Early Twentieth Century*. Oxford University Press.
- Cottrell, P. (2018). *The League of Nations: Enduring Legacies of the First Experiment at World Organization*. NY: Routledge.
- Galvanauskas, E. (1989). *Kova dėl Klaipėdos*. Vilnius: Baltija.
- Herslett, E. (1891). *The Map of Europe by Treaty*. London: HMSO.
- Hilpold, P. (2013). *The League of Nations and the Protection of Minorities*. Max Planck Yearbook, Vol. 17.
- Hunter, D. M. (1928). *The Drafting of the Covenant*, Vol. 1. New York: Puttnam.
- Jackson, S., O'Malley, A. (eds.) (2018). *The Institution of International Order: From the League of Nations to the United Nations*. London: Taylor and Francis.
- Kasparavičius, A. (2019). Lietuvos užsienio politika tarpukariu: kova su likimu ar tradicija? *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 38, 49–76. <https://doi.org/10.15181/ahuk.v38i0.2076>
- Klimas, P. (1991). *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m.* Vilnius: Mintis.
- Kolb, R. (ed.) (2014). *Commentaire sur le Pacte de la Société des Nations*. Brussels: Bruylant.
- Krivicikas, D. (1935). *Nuolatinis tarptautinio teisingumo tribunolas*. Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai, 7. Kaunas: Spindulys.
- Lihrt T. (2014). Elihu Root and International Legalism: Legalist Remarks on Collective Security and American Realism. *Helsinki Law Review*, 1, 63–92.
- Mažul, E. (2009). *Tautinių mažumų apsauga vykdam tarptautinius Lietuvos Respublikos įsipareigojimus 1918–1940 metais*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Neff, S. (2014). *Justice Among Nations: A History of International Law*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Noble Ch. G. (1921). The First Assembly of the League of Nations. *The American Journal of International Law*, 15(2).
- Payk, M. M. (2018). What We Seek Is the Reign of Law: The Legalism of the Paris Peace Settlement after the Great War. *The European Journal of International Law*, 29(3), 809–824. <https://doi.org/10.1093/ejil/chy058>
- Pedersen, S. (2018). *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*. New York: Oxford University Press.
- Preece, J. J. (2006). *National Minorities and the European Nation-States System*. Oxford: Clarendon Press, New York: Oxford University Press.
- Ragauskas, P. (2016). *Demokratijos sampratos atspindžiai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje*. Vilnius: Teisės institutas.
- Romeris, M. (2017). *Dienoraštis*. Vilnius: Versus aureus.
- Safronovas, V. (2009). Santykio su praeitimi bruožai Klaipėdos mieste XX–XXI a. sandūroje. *Istorija*, 76(4), 39–53.
- Satkauskas, R. (2008). Lithuanian-Latvian Border Arbitration 1920–1921. *Baltic Yearbook of International Law*, 8.
- Satkauskas, R. (2008). *Tarptautinis teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Tarptautiniame Teisingumo Teisme*. Vilnius: Registrų centras.
- Satkauskas, R. (2021). *Uti Possidetis, Ethnic Composition and Equity in 1921 Latvian-Lithuanian Border Arbitration*. *Cambridge International Law Journal Blog*, 5 May 2021 [online]. Available at: <http://cilj.co.uk/2021/05/05/uti-possidetis-ethnic-composition-and-equity-in-1921-latvian-lithuanian-border-arbitration/>
- Sobel, R. S. (1994) The League of Nations Covenant and the United Nations Charter: An Analysis of Two International Constitutions. *Constitutional Political Economy*, 5.
- Tams, Ch. J. (2016). World Courts as Guardians of Peace? *Global Cooperation Research Papers*, 15.
- Vilkelis, G. (2006). *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius: Versus aureus.
- Walters, F. P. (1952). *A History of the League of Nations*. London: Oxford University Press.
- Wertheim, S. (2012). The League of Nations: a retreat from international law? *Journal of Global History*, 7(2), 210–232. <https://doi.org/10.1017/S1740022812000046>
- Žalys, V. (2007). *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, I tomas. Vilnius: Versus aureus.
- Žiugžda, R. (1973). *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius.

A Century in the International Community: International Law and Lithuanian Statehood

Rytis Satkauskas

(Mykolas Romeris University)

S u m m a r y

This article examines the significance of Lithuania's membership in the League of Nations for the consolidation of its statehood. Based on historical sources and scientific literature, the paper analyses the relationship of interwar Lithuania with the emerging new world order based on international law, and the reasons that determined the young state's allegiance to the rule of law in international relations. The documents and the historical circumstances underline the role of membership in the League of Nations in establishing Lithuania's statehood. The new system of international institutions created after the First World War was intended to ensure global peace and security, and the detailed mechanism for the peaceful settlement of international disputes had an important role in achieving this goal. Lithuania's membership in the League of Nations was based on the perceived advantages of a multilateral international system and the benefits of the rule of law for small states in the region. As confirmed by statements and memoirs of politicians of the time, the idea of an international order based on universally accepted rules was attractive to the Lithuanian elite. Moreover, the principles of international justice, the equality of states, and the non-use of force, on which the project of the League of Nations was based, were inseparable from the theory of self-determination of peoples, which underpinned the independence of Lithuania. In addition to the consolidation of territorial integrity, membership in the League of Nations was thought to bring *de jure* international recognition, an indispensable attribute of statehood. It is hard to deny that Lithuania sought its own distinctive way to balance the interests of the great powers with those of its neighbours. However, the security guarantees offered by multilateralism and the primacy of international law were placed above bilateral relations. Historical documents show that the occupation of Vilnius and the resolution of the Klaipėda issue in accordance with international law was the only acceptable option for Lithuania. The diplomatic correspondence of the Lithuanian Government confirms that a binding court decision, made in accordance with the norms of international law, was seen as the only hope to resolve the escalating territorial conflicts and to prevent the use of force in relations between states.

Šimtmetis tarptautinėje bendrijoje: tarptautinė teisė ir Lietuvos valstybingumas

Rytis Satkauskas

(Mykolo Romerio universitetas)

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos narystės Tautų Sąjungoje reikšmė mūsų šalies valstybingumui įtvirtinti. Remiantis istoriniais šaltiniais ir mokslinė literatūra analizuojamas tarpukario Lietuvos santykis su gimstančia tarptautine teise grįsta pasaulio tvarka, priežastys, nulėmusios jaunos valstybės ištikimybę teisės viršenybei tarptautiniuose santykiuose. Analizuoti dokumentai ir juose atspindėtos istorinės aplinkybės pagrindžia, kad būtent narystė Tautų Sąjungoje įtvirtino Lietuvos valstybingumą. Po Pirmojo pasaulinio karo kurta nauja tarptautinių institucijų sistema turėjo užtikrinti visuotinę taiką ir saugumą, o pagrindinis vaidmuo siekiant šio tikslo buvo numatytas detaliam reglamentuotam taikaus tarptautinių ginčų sprendimo mechanizmui. Tautų Sąjunga turėjo ne tik užkirsti kelią kilti karui ateityje ir sudaryti sąlygas taikiai spręsti konfliktus, bet ir iš tiesų būti naujos progresyvių tarptautinės sistemos, sukurtos ant karo pamatų, pagrindu. Lietuvos narystė Tautų Sąjungoje buvo grindžiama suvoktais daugiašalės tarptautinės sistemos pranašumais, teisės viršenybės nauda mažoms regiono valstybėms. To meto pareiškimai ir politikų atsiminimai patvirtina, kad visuotinai pripažįstamomis taisyklėmis pagrįstos tarptautinės tvarkos idėja viliojo Lietuvos elitą. Be to, tarptautinio teisingumo, valstybių lygiateisiškumo ir jėgos nenaudojimo principai, kuriais buvo grindžiamas Tautų Sąjungos projektas, buvo neatskiriami nuo Lietuvos nepriklausomybę įtvirtinusios tautų apsisprendimo teorijos. Be teritorinio vientisumo įtvirtinimo, narystė Tautų Sąjungoje turėjo suteikti ir tarptautinį pripažinimą *de jure*, būtiną valstybingumo požymį. Sunku paneigti, kad Lietuva ieškojo savito kelio saugumui užtikrinti balansuodama tarp didžiųjų valstybių interesų ir tarp savo kaimynių. Tačiau akivaizdu, kad daugiašališkumo ir tarptautinės teisės viršenybės teikiamos saugumo garantijos

buvo keliamos aukščiau dvišalių santykių. Iš istorinių dokumentų daroma išvada, kad Vilniaus okupacijos, Klaipėdos krašto klausimo sprendimas vadovaujantis tarptautine teise tuo metu Lietuvai buvo vienintelis priimtinas pasirinkimas. Lietuvos Vyriausybės diplomatinis susirašinėjimas patvirtina, kad privalomas teismo sprendimas, priimtas vadovaujantis tarptautinės teisės normomis, buvo vienintelė viltis išspręsti aštrėjančius teritorinius konfliktus ir užkirsti kelią naudoti jėgą valstybių tarpusavio santykiuose.

Rytis Satkauskas – Mykolo Romerio universiteto partnerystės docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė jūrų teisė, humanitarinė teisė, tarptautinė investicijų apsauga, tarptautinių sutarčių teisė, valstybės ir diplomatinis imunitetas, valstybių atsakomybė.

Rytis Satkauskas is an associate professor at Mykolas Romeris University. His research interests include law of the sea, humanitarian law, foreign investment protection, international treaty law, state and diplomatic immunity, and state responsibility.